

Psychologie vývojová

PhDr. Simona Kiryková, Ph.D.

Studijní opora čerpá z materiálů, které vznikly v rámci ESF projektu č. CZ1.07/2.2.00/18.0027.

ŠKOLNÍ ZRALOST A PŘIPRAVENOST DÍTĚTE

Anotace: Kapitola seznamuje s dílčími obsahy pojmů školní zralost a připravenost.

V kontextu variability individuálního vývoje dětí stejného věku poukazujeme na důležitost dosažení optimální úrovně školní zralosti a připravenosti pro úspěšný školní start každého dítěte. Samostatná podkapitola se věnuje zjišťování školní zralosti.

Klíčové pojmy: maturace, školní zralost, školní připravenost, testy školní zralosti.

Obrázek 1 6. rok - mezi mateřskou školou a vstupem do školy

6.1. Školní zátěž

Dovršením 6. roku dochází v životě většiny dětí k zásadní a jedinečné změně – vstupu do školy a zahájení pravidelné několikaleté povinné školní docházky. Podle zákona č. 561 Sb. z roku 2004 (Školský zákon) začíná povinná školní docházka dítěte počátkem školního roku následujícího po dosažení 6. roku věku dítěte. Do školy mohou být – na žádost zákonných zástupců - přijaty i děti, které šesti let dovrší až v měsících do konce daného kalendářního roku, pokud jsou tělesně i duševně přiměřeně vyspělé; naopak šestileté děti, které pro zahájení školní docházky nejsou přiměřeně tělesně a duševně vyspělé, mohou využít (na žádost zákonných zástupců, potvrzenou rozhodnutím dětského lékaře a poradenského zařízení) možnosti odkladu školní docházky, nejdéle do dovršení 8. roku.

Škola přináší do života dítěte spoustu nových podnětů a z hlediska jeho rozvoje je prostředím vítaným a nezastupitelným. Na druhé straně je školní docházka spojená s nároky vyžadujícími nezbytnou úroveň tělesné zdatnosti a odolnosti organismu, a s činnostmi, které se dosud daly považovat za dobrovolné, nyní se však stávají každodenní povinností:

- Povinnost pravidelné každodenní docházky spojená s časným vstáváním a pravidelným režimem dne.
- Nutnost vydržet v klidu a soustředit pozornost po dobu zpravidla delší (až 45 minut vyučovací hodiny), než odpovídá přirozeným fyziologickým možnostem dítěte (cca. 10 – 15 minut na počátku období).
- Odloučení od matky a rodiny na velkou část dne a pobyt v novém – zpočátku cizím prostředí, mezi novými dětmi a novými dospělými.
- Převládá organizovaná a kolektivní činnost a kolektivní vedení s nutností respektovat autoritu učitelky.
- Zvyšuje se kognitivní náročnost úkolů, stoupá podíl verbálních instrukcí a nutnost samostatné komunikace.
- Zvyšují se nároky na úroveň neuromotorické koordinace (psaní).
- Nutnost pracovat pro vzdálené cíle – děti se učí i obsahy, jejichž aktuální význam jim není ještě jasný.

Uvedené a další nároky představují pro každé dítě – vzhledem k jeho vývojové úrovni – zátěž. Přiměřená míra zátěže, daná novými výzvami, je přirozenou součástí vývoje, ale její zvládnutí a vývojový profit jsou možné pouze tehdy, je-li dítě na její zvládnutí připravené a pokud pro něj není nadměrná.

6.2. Školní zralost a připravenost

Jak bylo zmíněno v předchozích kapitolách, načasování povinné školní docházky vychází z pozorované dosažené vývojové úrovně většiny dětí. Hovoříme o tzv. **školní zralosti a připravenosti** (někteří autoři o **školní způsobilosti**). V šesti letech je většina dětí v naší kultuře dosavadním vývojem skutečně vybavena a připravena ke zvládnutí nároků spojených s docházkou do školy. Vzhledem k variabilitě a individuální podobě vývoje každého jedince však nelze spoléhat na toto zobecňující zjištění a proto zkoumáme skutečnou dosaženou vývojovou úroveň každého dítěte, s cílem zajistit co nepřirozenější a nenásilné zapojení předškoláků do školní práce.

V otázce stanovení školní zralosti a připravenosti musíme mít na zřeteli i aktuální okolnosti školní reality daného dítěte, zejména:

1. přirozené vývojové determinanty, zejména skutečnost, že 1. září do 1. ročníku školy nastupují děti se dvanáctiměsíčním i větším věkovým rozdílem (někdo měl vloni odklad a nyní je už sedmiletý; někomu bylo šest let již minulé září, zatímco někomu až nedávno v srpnu). Dvanáct měsíců v této fázi vývoje znamená podstatný rozdíl v čase celkového vývoje jedince a tato skutečnost může působit velkou tělesnou, sociální i kognitivní variabilitu mezi dětmi – spolužáky (viz obrázek 2). Děti narozené krátce před datem 1. září mohou být vůči svým o několik měsíců starším spolužákům znevýhodněné – zejména po stránce fyzického a/nebo sociálního vývoje. Pokud dítě nastoupí do školy v některém ohledu nezralé či nepřipravené, může se v konkurenci se zralejšími a připravenějšími spolužáky setkat s pocitem nedostatečnosti a s neúspěchem, což může negativně ovlivnit jeho vztah ke škole, k vyučování a k učení se a vzdělávání vůbec.

Obrázek 2

Spolužáci z 1. třídy

2. místo, velikost a druh školy, do které má dítě nastoupit. I tato vnější okolnost spolurozhoduje – nikoliv o dosažené úrovni ve vývoji dítěte, ale o tom, s čím bude tato úroveň konfrontována a jaké následky případné nesrovnalosti ve vývoji dítěti přinesou. Pokud mírně nezralé dítě nastoupí do např. vesnické malotřídní školy s malým počtem žáků, (kterých v současnosti bohužel ubývá), a s laskavou učitelkou uplatňující individuálního přístupu ke každému žákovi v menší skupině dětí, může toto dítě svůj počáteční vývojový handicap postupem času překonat a dohnat své spolužáky, kteří na startu začínali s lepšími vývojově danými dispozicemi. Podobně nemusí vývojový handicap ohrozit dítě v případě docházky do některé z alternativních škol (např. waldorfské), akcentujících primárně individualitu každého žáka. Pokud však takové dítě zapíšeme do městské velké školy s vysokým počtem dětí ve třídě, který nedovoluje učitelce věnovat se každému dítěti skutečně individuálně vzhledem k jeho úrovni, je takové dítě ohroženo v počátku školní docházky a odklad docházky by mu pravděpodobně poskytl čas potřebný pro zdokonalení vývojových úrovní natolik, aby obstálo i při méně vstřícném vyučovacím stylu učitelky velké třídy.

Zjišťování úrovně školní zralosti a připravenosti umožňuje poskytnout každému dítěti dostatečný čas pro dozrání a doladění všech linií vývoje (biologické, sociální, kognitivní) do takové úrovně, která bude dobrým předpokladem pro jeho maximální budoucí školní úspěšnost.

V posuzování vývojové přiměřenosti nástupu do školy užíváme uvedené pojmy ve snaze zachytit obě determinanty určující vývojovou úroveň dítěte:

Zralost

Pojem **zralost** užíváme pro označení úrovně biologického vývoje, dané genetickým programem zrání (lat. maturace). V tělesném vývoji dochází v průběhu šestého roku k tzv. **první proměně (proceritas prima) tělesné stavby** – protažení končetin i celé postavy, oploštění trupu, zvýraznění svalové hmoty oproti tukové vrstvě těla. Ukazatelem je i tzv. „filipínská míra“ – ruka natažená přes vrchol hlavy dosáhne na lalůček protějšího ucha. Tělesná hmotnost dosahuje přibližně 20 kg, výška přibližně 120 cm, i když uvedené hodnoty jsou průměrné a mezi dětmi panuje veliká variabilita. Samotné tělesné parametry nevykazují přímou souvislost s pozdější školní úspěšností, ale výrazné odchylky od průměru jsou nápadné a mohou mít vliv na sebepojetí dítěte a jeho přijetí dětským kolektivem (drobnější nebo naopak obézní děti). Tělesný vývoj ovlivňuje i celkovou zdatnost organismu – zdravotní stav a odolnost vůči fyzické zátěži.

Někteří autoři považují za ukazatel biologické zralosti i počátek výměny dentice.

Důsledkem zrání je o nová **kvalita fungování CNS**, projevující se změnou celkové reaktivity, zvýšením emoční stability a odolnosti vůči zátěži a kvalitnější koncentrací pozornosti. (Vágnerová 2000, s. 136) Zrání CNS má vliv i na lateralizaci ruky. S proměnou tělesné stavby dochází i ke

zdokonalování neuromotorické koordinace pohybů těla, což představuje nutný předpoklad automatizace pohybů, jejichž vykonávání dítě nebude nadále zatěžovat (chůze, běhání, kreslení, regulace chování). Vzniklé energetické rezervy pak dítě – žák může využít pro regulované chování a volní pohyby (psaní). Zrakové vnímání dosahuje úrovně analýzy a následné syntézy a integrace nutné pro vnímání vizuální podoby a následně pro chápání významu písmen a číslic. Sluchové vnímání dosahuje stupně sluchové diferenciací umožňujícího rozlišit fonémy na začátku i na konci slova, včetně samohlásek (což dětem v předškolním věku činí ještě potíže).

Připravenost

Pojem **připravenost** vystihuje úroveň vývoje sociálního, emočního a kognitivního, které jsou více determinované faktory vycházejícími z prostředí, v němž dítě vyrůstá.

Emoční připravenost rozumíme:

- přiměřenou kontrolu vlastního citového prožívání a spontaneity,
- schopnost oddálit uspokojení svých přání a potřeb.

Sociální připravenost označuje míru sociálních kompetencí dítěte:

- schopnost dítěte odloučit se na čas od matky, od rodiny a umět existovat i v jiném sociálním prostředí než doposud,
- schopnost respektovat autoritu dospělého,
- přijetí hodnoty vzdělání a hodnoty školy,
- přijetí role žáka, s pravidly i povinnostmi, které z ní vyplývají,
- přiměřená úroveň schopnosti empatie a kooperativity ve skupině vrstevníků spojená se schopností přizpůsobit své potřeby ve prospěch společných cílů.

Pracovní připravenost

- schopnost konat i činnosti, které nejsou pro dítě hrou,
- schopnost dokončit zadaný úkol, i když dítě přestává bavit.

Kognitivní připravenost

- vnímání dítěte je schopno analýzy i smysluplné syntézy a integrace,
- dítě je schopné tvořit obrazné představy; představy dítěte o světě a o jeho místě v něm jsou na takové úrovni, že bude možno navázat na ně školním vyučováním,
- dítě zná své jméno, adresu, umí základní barvy, tvary, zná číselné pojmy (nemusí jim rozumět), orientuje se v čase (dříve - později) a v prostoru (před - za, větší - menší),
- řeč dítěte je srozumitelná a dítě je schopno vyjádřit srozumitelně svá přání a myšlenky.

5.3. Zjišťování školní zralosti a připravenosti

Diagnostika školní zralosti a připravenosti probíhá v šestém roce života dítěte, prostřednictvím neformálních i standardizovaných diagnostických metod realizovaných v prostředích, ve kterých se dítě projevuje.

a) **učitelka mateřské školy** děti v posledním roce před zahájením školní docházky pozoruje se zřetelem k míře očekávaných dovedností a kompetencí nutných pro úspěšný školní začátek. Na základě znalostí a pozorování a srovnávání výkonů velkého počtu dětí učitelka může usuzovat na jejich připravenost pro školu. V případě pochybností kontaktuje zákonné zástupce a mateřská škola zprostředkuje kontakt s poradenským zařízením (pedagogicko-psychologická poradna nebo speciálně pedagogické centrum), kde se dítě podrobí vyšetření školní zralosti.

b) pokud dítě nenavštěvuje předškolní zařízení, bývá odhalení vývojových nedostatků obtížnější. Na případný opožděný vývoj – zejména v biologické linii - pak upozorní nejspíše **pediatr**, který dítě sleduje kontinuálně po delší dobu a může rovněž podchytit vývojové nedostatky, které by mohly ztěžovat školní úspěšnost dítěte.

c) poslední možností bývá povinný **zápis dítěte do školy** (probíhá mezi 15. lednem a 15. únorem příslušného kalendářního roku), spojený se základní diagnostikou prostřednictvím **pozorování, rozhovoru s dítětem a jednoduchým testem**. Pozorováním zjistíme základní projevy dítěte – řeč, komunikaci, samostatnost, orientaci v situaci. Rozhovorem zjišťujeme vědomosti dítěte o něm a o jeho místě ve světě (jméno, adresu, vědomosti o členech rodiny, popis a vyprávění vlastního libovolného zážitku). Součástí zápisu je i test školní zralosti, zahrnující kresbu lidské postavy, obkreslení grafického záznamu podobného písmu a obkreslení uspořádané skupiny bodů (Jiráskova modifikace Kernova testu školní zralosti).

d) děti, které vykazují vývojové nesrovnalosti a známky nepřipravenosti pro vstup do školy, vyšetří **pedagogicko-psychologická poradna** prostřednictvím strukturovaného šetření školní způsobilosti, které zahrnuje sledování osobnosti dítěte se zaměřením na dosaženou úroveň tělesných dovedností, grafomotoriky, slovního porozumění, představ a poznatků o světě, vyjadřovacích schopností, řečového vývoje a sociability a emocionality dítěte.

Obrázek 3

Zápis do 1. třídy

OTÁZKY A ÚKOLY K SAMOSTUDIU:

1. Definujte pojmy školní zralost a školní připravenost.
2. Prohlédněte si přílohu Dětská tvář a sledujte vývoj rysů dětského obličeje od 1. roku do školního věku.
3. Evokujte vzpomínky na Váš první školní den a na počátky školní docházky. Jak se proměňuje vnímání významnosti školních začátků?

LITERATURA KE KAPITOLE:

LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D., 2006. *Vývojová psychologie*. 2. vyd. Praha: Grada Publishing.

PIAGET, J., INHELDEROVÁ, B., 2010. *Psychologie dítěte*. Praha: Portál.

ŘÍČAN, P., 2006. *Cesta životem: vývojová psychologie*. 2. vyd. Praha: Portál.

VÁGNEROVÁ, M., 2000. *Vývojová psychologie. Dětství, dospělost, stáří*. Praha: Portál.